

TRAVAUX

TOMES IX—X

1976—1980.

SARAJEVO 1980.

RADOVI

KNJIGA IX—X

1976—80.

SARAJEVO 1980.

BRANKO TOŠOVIĆ

STILIZACIJE JEZIKA U ROMANU "PETAR PRVI" A. N. TOLSTOJA

Stilizacija je umjetnički postupak kojim se oponaša neka jezička realizacija. Ako pođemo od toga da nijedno djelo (ne samo ono sa stilizovanim jezikom) nije, niti može biti isto, biće nam jasno da stilizacija nije jednaka u svakoj svojoj konkretnoj primjeni. Na raznovrsnost stilizacionog postupka utiču mnogobrojni faktori, od kojih ćemo pokušati nabrojati neke: objekat oponašanja, karakter književnog djela, vrijeme pisanja, piščev odnos prema jeziku, obim oponašanja, književni pravac, kompozicija djela, žanr. Svaki od njih utiče na to da stilizacija ima svoj lik i da bude prepoznatljiva.

Za nas je osnovno razgraničenje između dvije vrste stilizacija: one u kojoj je objekat oponašanja savremeni jezik, jezik vremena u kojem je djelo napisano i one kojom se oponaša jezik koji nije savremeni. Prvu ćemo stilizaciju nazvati stilizacija *savremenoga* jezika, druga se u literaturi uvijek imenuje kao *istorijska* stilizacija.

Pošto je u romanu "Petar Prvi" primijenjena ova druga, reći ćemo nešto o njoj.

Istorijska stilizacija je umjetnički postupak kojim se oponaša neka jezička realizacija na dijahroničnoj vertikali. Drugačije rečeno, ona je umjetnički postupak kojim pisac dočarava nešto iz prošlosti nekome iz sadašnjosti izabranim i najtipičnijim elementima govora koji se stilizuje. Upotrebljava se u djelima sa istorijskom tematikom (najčešće istorijskim romanima). Ona predstavlja način lakšega oživljavanja prošlosti, njome se stvara istorijska patina, kolorit vremena, ali ona nije i obavezna: nešto iz prošlosti može se predstaviti i nestilizovanim, savremenim jezikom.

Sam problem istorijske stilizacije u "Petru Prvom" veoma je interesantan. Ne-ka ključna pitanja jezika i stila ovoga romana u direktnoj su vezi sa primijenjenim stilizacionom postupkom, njegovim obimom i kvalitetom. Inače, za pisca je bio veliki problem kako jezički obraditi daleku epohu, što je riješio na taj način da je dao mozaički objektivnu umjetničku sliku jezika Petrova vremena. Kažemo umjetničku sliku zbog toga što se realna nije ni mogla stvoriti, jer je golem raskorak između jezika XVIII i XX stoljeća, a čak i da se pokušalo, jezička barijera i nerazumijevanje spriječili bi postizanje osnovnog cilja. Tako smo u ovome romanu

predstavu o jeziku epohe Petra Velikoga dobili jednim razumljivim, stilizovanim jezikom. Stoga u djelu ne treba tražiti neki dokumentarni jezički realizam — to nije pravi jezik onoga vremena, nego je to njegova stilizovana varijanta, koja dovoljno pokazuje kako se pisalo i govorilo krajem 17. i početkom 18. vijeka.

Najobimniji dio istorijske stilizacije u "Petru Prvom" čini leksika. U odnosu na morfološku i sintaksičku, *leksička stilizacija* u Tolstojevom romanu veoma je bogata i u većoj mjeri primjenjivana. Zbog čega leksička stilizacija daje osnovni pečat jeziku ovoga romana?

Događaji što se u romanu opisuju odvijaju se prije dva vijeka. Od tada prošlo je dosta vremena; izmijenio se jezički izraz, ljudi sada ne govore kao onda. U doba tehnološke revolucije, brzoga i burnoga napretka svijeta čitaoca je bilo potrebno vratiti na početak, na ono odakle je zaostala Rusija započela da snaži, da se modernizuje. A vratiti ga modernim jezikom XX stoljeća, jezikom koji je produkt same naučno-tehnološke revolucije i savremenoga razvitka civilizacije značilo bi vraćanje onim čime se sada raspolaze, a ne onim što je prije postojalo i bilo boja i zvuk svojega vremena. Povratak u Petrovu epohu moguć je savremenim i starim sredstvima, na "галере" i "пароходе" na "телере" i "автомобиле". Ovaj drugi suviše odiše savremenosti, suviše je obilježje XX vijeka, suviše je razvijen da bi mogao biti istinski povratak u staru Rusiju i njen stari jezik.

Pisac je ovo znao još prije nego što je počeo da piše prvu stranicu "Petra Prvoga". Znao je i kada je krenuo u mukotrpno sakupljanje arhivskoga materijala o teškome vremenu rađanja XVIII stoljeća. Pa i kada je počeo da piše, bio je svjestan da njegov rad neće prekriti prašina budućnosti samo u slučaju da priča o vremenu bude kazana jezikom vremena. A kazati je jezikom vremena značilo je naći način da se misao zaodjene u starinsko ruho, ali tako da ne dođe do toga da se od šume ne bude vidjelo drveće i toliko da čitalac ne osjeti da je u nekom muzeju arheoloških starina. Rješenje je nađeno u stilizaciji.

Šta je, u stvari, u ovome djelu leksička stilizacija? To je sva ona leksička građa (naravno bez istorizama) što je postojala krajem XVII i početkom XVIII vijeka, a kasnije nestala sa pozornice ruskoga jezika, to je sav onaj arhaični materijal koji se nije morao upotrijebiti (jer je bio pri ruci ogroman fond aktivnoga leksičkoga blaga savremenoga jezika), a svjesno je upotrijebljen baš zato da priča o pre-rastanju malenoga Petra u velikoga cara, njegovoj okrutnoj i krvavoj bici sa unutrašnjim i vanjskim neprijateljima bude napisana u duhu vremena o kojem se govori. Nastala je tako sasvim razumljiva i opravdana želja da se u leksici romana pokaže leksika davno minule epohe. Ovdje počinje da se rađa stilizacija. Tu počinje i dilema: kako i koliko oponašati? Tolstoj je mogao svoje pripovijedanje do maksimuma arhaizirati, od početka do kraja. Mogao je da dokumente navodi onakve kakvi su bili, bez ikakve izmjene. Mogao je dati čak i staru ortografiju. Ukratko, mogao je oponašati stil epohe totalnom leksičkom stilizacijom. A šta bi to značilo? Pred čitaocem bi stajala arheološka zbirka starih naziva i izraza, čije bi značenje mogao odgonetnuti samo dobro upućen lingvistički kustos — dijahroničar. Pisac kao što je Tolstoj, koji je već provjerio svoje pero na istorijskim temama i takvim dilemama, koji je dakle još ranije prošao između te Scile i Haribde, od prve riječi i prve strane pokazuje da toga neće biti. On je krenuo drugim putem. Pošao je od osnovnoga: potka na kojoj će se tkati starinska šara mora biti savremena. Dalje je sve teklo onako kako je to moglo teći ispod ruke velikoga um-

jetnika. Prvo je odustao od toga da sve ono što mu je nudila leksika XVIII stoljeća unese u svoje pripovijedanje. Izbjegao je, mogućnost da riječi, ti nosioci misli, budu suviše nerazumljive u svojoj drevnoj odori — uzimao je ono što je na neki način bilo poznato ili se iz konteksta moglo odgonetnuti; za ono što je bilo manje razumljivo nalazio je sredstvo da učini razumljivim. Išao je putem tipizacije — umjesto preuzimanja onako sreda, svega i svačega što je nudila bogata arhivska i leksička građa, on je birao ono što je bilo posebno interesantno, važno i karakteristično u tadašnjem jezičkom izrazu. Drugo, materijal koji je uzimao stvaralački je transformisao. Koristeći se maštom, u nekim slučajevima odustajao je od istorijske autentičnosti i gradio svoju, umjetničku istinu. Treće, oponašanje je bazirao na istinitom materijalu, na elementima jezika Petrove epohe. U literaturi o ovome djelu rijetki su slučajevi da se kaže kako je pisac upotrijebio zastarjelu riječ koja je pripadala nekome drugome vremenu (a i kada se kaže, s pravom se postavlja pitanje: je li to greška i znači li to narušavanje principa istinitosti). Četvrto, ni u jeziku nije odvajao sebe od Petra, Menjšikova, Nektarija, Sanjke, Leforta, Golikova i drugih; onako kako su oni zborili, zborio je i on. Tolstojeve riječi i riječi njegovih junaka ne čine paralelizam, ne stvaraju dvije paralelne struje, pa ne možemo ni govoriti o tradicionalnoj podjeli na jezik monologa i jezik dijaloga — u stvari, možemo govoriti, ali ćemo elemente jednoga nalaziti u drugome i obratno. Pisac je stilizacijom upravo pokušao da eliminiše stvaranje dva paralelna toka, nastojao je da ne dođe do jaza između onoga kako on kaže i kako kažu oni, njegovi junaci, pa se stoga stvorilo silno preplitanje. A sve je to dato u obliku nepravog upravnog govora. Peto, leksičkom stilizacijom postigao je kompleksno oponašanje. U tkivu romana jasno se ocrtavaju osnovne konture jezika Petrova doba: stari preživjeli crkvenoslovenski gubi bitku u borbi sa dvostrukim neprijateljem — "подлым" jezikom i stranom riječju, ali se i dalje ne predaje; ruski narodni izraz sve jače osvaja teren; strani elemanat nezadrživo plavi jezik armije, administracije, kulture, umjetnosti . . . Iz autorova kazivanja vidimo, osjećamo, naslućujemo i pretpostavljamo kako su govorili pojedini društveni slojevi stare Rusije (boljari, novovjerci, starovjerci, "novi" ljudi, stranci, narod . . .), pri čemu pisac vrši i individualizaciju — jedne riječi izgovara pustinjač Nektarij, druge Petar, treće Sanjka-pomodarka . . . Vidovi pisane i govorne komunikacije s početka XVIII vijeka takođe se jasno zapažaju (najbolji je, možda, primjer Petrov jezik u govoru, aktima i pismima). Šesto, nije zapostavio ni ono što mu je nudila aktivna leksika, leksika koja se danas upotrebljava, mada u drugome značenju. Tako je leksičkoj stilizaciji dao poseban pečat pomoću semantičkih arhaizama. Sedmo, umjesto savremenih, pokatkad svakodnevnih, pa i otrcanih riječi bez ekspresivne jačine i upečatljivosti (ponekad ih nazivamo neutralnim) njegovo je pero često ispisivalo stare i zaboravljene riječi. Ali se Tolstoj nije odričao ni njihovih ekvivalenata iz XX stoljeća. Tako je stvarao, za razliku od prethodnog, namjerni paralelizam na kojem je često i insistirao: savremena riječ — zastarjela riječ (bilo je slučajeva da stoji jedna uz drugu). Na taj je način stilizacionim postupkom kvalitativno i kvantitativno obogatio stil romana jednom od najvažnijih osobina — sinonimijom. Osmo, količinu arhaizama u pojedinim dijelovima romana određivao je prema sadržaju, odustajući tako od šablonske ravnomjerne zastupljenosti u čitavome romanu.

Iz svega ovoga jasno se vidi da je u istorijskoj stilizaciji Tolstoj izuzetno i centralno mjesto dao leksičkom stilizacionom postupku.

U oponašanju jezika Petrova vremena A. N. Tolstoj nije se zaustavio samo na leksičkoj stilizaciji. U svome stilizacionom postupku obuhvatio je i morfološku strukturu, istina u odnosu na leksiku u znatno manjem obimu. Tako je nastala i *morfološka stilizacija*. Kada o ovoj govorimo, treba imati na umu da su "stilističke mogućnosti morfologije veoma ograničene" (3, 111) i da se na morfološkom planu u istorijskoj stilizaciji ne može ići tako daleko kao u leksici (u leksičkoj stilizaciji), najviše zbog (ne) razumijevanja — prekomjerna upotreba arhaičnih oblika stvorila bi teškoću u shvatanju smisla. Stoga u morfološkoj stilizaciji pisac mora biti oprezniji, mora birati one iščezle oblike koji će bojiti tekst starinom, a pri tome ne dovoditi u pitanje razumijevanje. Osim toga, treba voditi računa o tome da se od djela ne napravi neka srednjovjekovna tvorevina.

I pored manje primjene stilizacionoga postupka u morfologiji smatramo da se i za ono što je dato u "Petru Prvom" može reći da pokazuje bitne morfološke osobine jezičkog izraza Petrova vremena.

U ovom umjetničkom postupku posebno je došla do izražaja tipizacija; umjesto čitavoga sistema arhaičnih oblika date su tipične forme — u imenicama padežni nastavci, u pridjevima izražavanje posesivnosti, kod glagola ostaci razrušenoga sistema prošlih vremena i sl. I od samog početka romana vidi se da će se gotovo svi tipični slučajevi kontinuirano provlačiti do kraja. Izbor samih nosilaca (riječi) arhaičnih morfoloških likova pokazuje da je dosta vođeno računa o razumijevanju, pa stare oblike većinom imaju savremeni leksemi.

Izuzev kvantiteta čini nam se da nema neke bitne razlike između morfološke i leksičke stilizacije. I ovdje gotovo svaki arhaični oblik ima svoj savremeni ekvivalent (dakle, postoje dvije struje u paralelnome toku). Na morfološkom planu oponašane su karakteristične osobine iz Petrova vremena, a jezik je ipak ostao savremen baš zbog toga što pripovijedanje nije opterećeno, zatrpano starim morfološkim likovima.

Ovdje moramo istaći da je literatura o morfološkoj stilizaciji veoma oskudna — izgleda da su gotovo svi oni koji su se bavili stilizacijom i arhaičnošću u jeziku "Petra Prvog" ili zaboravili, ili zanemarili, ili isključili iz analize ne samo morfološku već i sintaksičku stilizaciju; uglavnom, skoro se svi drže jedino leksike, na njoj počinj i završavaju analizu. Morfološka je stilizacija možda skromno razmatrana i zato što je neki, poput Lapina, smatraju "dopunskim sredstvom u radu na jeziku". Mi, međutim, morfološkoj stilizaciji prilazimo drugačije: ne smatramo je ni dopunskim, ni glavnim dijelom oponašanja staroga jezika — ona je za nas ravnopravan elemenat cjeline što se zove istorijska stilizacija.

Dok je u leksičkoj i morfološkoj stilizaciji objekat samo riječ, u *sintaksičkoj stilizaciji* već su u pitanju veće jedinice — sintagma, rečenica, period, prozna strofa itd. I dok je leksička stilizacija na nivou jedinice koja u stvarnosti ne postoji ("Jedna izolovana riječ u stvarnosti i ne postoji. U njoj postoji samo govor. Istrgnuta iz spoja riječ je mrtva, ne funkcioniše" — kaže Potebnja, 12, 15) i dok morfološka znači samo oblikovanje te iste jedinice, dotle se u sintaksičkoj stilizaciji radi o jedinici u kojoj se formira misao spajanjem riječi u sintagme u rečenice, a ovih opet u još veće konstrukcije. Zbog toga je sintaksička stilizacija bitan elemenat čitave stilizacije romana "Petar Prvi".

Koje su glavne karakteristike sintaksičke stilizacije?

U strukturi spojeva riječi, sintagmi i rečenica u "Petru Prvom" vidi se da je pisac vodio računa o tome da sintaksa romana bude u skladu sa sadržajem, da se kazivanje bazi, koliko je moguće, na autentičnom sintaksičkom izrazu Petrove epohe, a da se time ne naruši estetska i umjetnička strana ovoga književnoga djela. Pri tome se jasno zapaza da je pisac za bazu uzimao savremenu sintaksu, u koju je stilizacionim postupkom unosio karakteristične elemente stare sintakse, nimalo ne odstupajući od načela da kazivanje bude razumljivo današnjem čitaocu. Stoga u sintaksi "Petra Prvog" ima dosta toga što nije savremeno. Ali te konstrukcije nisu mnogobrojne i raznovrsne kao leksički arhaizmi, jer je na sintaksičkome planu, na kome se konačno formira uobličava i misao i sam jezički izraz, stilizacija dosta sputana mogućnošću nerazumijevanja (nepoznata se riječ može odgonetnuti iz konteksta, dok nepoznata konstrukcija može da uspori ili potpuno spriječi razumijevanje teksta), pa se ovdje posebno moralo voditi računa o tome šta i u kolikoj mjeri unijeti iz stare sintakse.

Šta je još karakteristično za sintaksičku stilizaciju? Ukratko bismo mogli reći sljedeće. Stilizacionim postupkom stvorena je laka arhaizacija sintakse "Petra Prvog", tako da su zastarjele konstrukcije u daleko manjem broju od savremenih. Unošenjem, pak, starih izraza ne eliminišu se savremeni — naprotiv: i jedni i drugi koegzistiraju od početka do kraja, s tim što negdje preovlađavaju jedni, a negdje drugi. U arhaiziranju pisac nije zanemario ni "svoj" prostor, pa rado u kazivanje unosi i besprijedložku rekciju, i postpoziciju atributa, i zastarjele veznike, i stari red riječi. Zatim, nismo zapazili promašaje u izboru konstrukcija karakterističnih za XVIII stoljeće. Naš je utisak da stare sintaksičke konstrukcije nisu stvorile velike teškoće za razumijevanje, čak ni za čovjeka kome ruski nije maternji. Neke su konstrukcije veoma česte, dok su opet druge svedene na jedinične slučajeve. I sama raspoređenost arhaizmama u romanu dosta je različita; ima primjera što se provlače kroz cio roman, neki postoje samo u prvome dijelu, drugi se javljaju tek kasnije, a ima i takvih kojima frekvencija opada kako se prmičemo kraju romana. Sama stilizacija počinje s prostom rečenicom (specifičnosti predikata, atributa, rekcije, bezlične infinitivne rečenice, frazeologija), prelazi na složenu (veznici i veznike riječi), nastavlja se zatim u periodu i proznoj strofi. Dalja bi analiza vjerovatno pokazala da je sintaksička stilizacija stvorila niz specifičnosti i u strukturi još širih cjelina kao što su fragmenti, glave i poglavlja.

Kako se Tolstojev stilizacioni postupak odrazio u našem prevodu? Roman "Petar Prvi" na naš jezik preveo je Stjepan Kranjčević (16) i to je za sada jedini prevod ovoga romana na srpskohrvatskom jezičkom području. Naš je utisak da je Kranjčević, radeći na "Petru Prvom", imao u prvome planu razumijevanje sadržaja romana, pa je gotovo sve arhaične riječi, izraze i konstrukcije prevodio našim savremenim ekvivalentima. U mnogim slučajevima on i nije imao mogućnosti da da srpskohrvatski arhaizam (npr. rusko *знаба* traži našu arhaičnu riječ, a mi je nemamo, pa je Kranjčević bio primoran da stavi savremenu riječ "голова"). Ali osim divergentnih struktura dvaju jezika, nepodudarnosti i nepostojanja adekvatnih izraza, na sam prevod uticali su i vanjezički faktori, koje ćemo ovdje nazvati istorijsko-kulturnim. Ondašnji događaji na Balkanu i na širokim područjima sjeveroistočne Evrope uslovlili su da kontakti ruskoga i našega jezika sa drugim jezicima budu različiti. I dok je ruski početkom 18. v. bio pod snažnim uticajem zapadnoevropskih jezika, dotle je na naš jezik na najširem području (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija južno od Save i Dunava, dio Hrvatske) pod uticajem

turskoga jezika, a manji dio u kontaktu sa njemačkim, mađarskim i italijanskim. Ovo je u posebno tešku situaciju dovelo prevodioca "Petra Prvog", koji je u prevodu morao da pokaže prodor evropeizama u ruski jezik, a te pojave u ondašnjem našem jeziku uopšte nije bilo (germanizaciju i mađarizaciju ne smatramo adekvatnom pojavom).

Ako bismo ukratko pokušali rezimirati cjelokupan Tolstojev stilizacioni postupak u "Petru Prvom", to bi izgledalo otprilike ovako.

1. U "Petru Prvom" A. N. Tolstoj oponašao je karakteristične osobine jezika kraja XVII i početka XVIII vijeka nastojeći da u jeziku svoga djela pokaže kako su govorili i pisali ljudi Petrova vremena. Tako je nastala mozaična slika jezičkog izraza.

2. U oponašanju autor je od početka do kraja uspio očuvati umjetničke vrijednosti stilizacije time što je našao mjeru u arhaiziranju teksta, što nije suviše eksploatisao zastarjele riječi i izraze, što ih nije stavljao bilo gdje, što je znao odabrati mjesto i sam arhaizam i što je stvaralačka mašta došla do punog izražaja u prenošenju staroga jezika (naročito jezika dokumenata).

3. Tolstojev snažno osjećanje za mjeru i ukus nisu dozvolili da stilizacija bude šablonska i pravolinijska — ona je umjerena, fleksibilna, motivisana kontekstom, autorovom umjetničkom zamisli i koncepcijom. Arhaizmi, takođe, nisu zgusnuti na pojedine stranice, u pojedine glave i poglavlja (naravno, negdje ih ima više, a negdje manje), nego su duž cijeloga teksta razumno raspoređeni. Sama motivacija s kojom se aphaizmi unose u tekst često je neuhvatljiva, iz konteksta se ne može razaznati, posebno kada se promatra na relaciji odnosa arhaizma i njegovog savremenog ekvivalenta (u romanu).

4. Stilizacionom postupkom obogaćen je sam jezik djela. Uvođenjem arhaične sinonimije pojačana je raznovrsnost i snaga kazivanja. A upotreba starog ne eliminiše savremeno — gotovo svaki arhaizam u romanu ima pandan iz savremenog književnog jezika, te tako dolazi do svojevrstne koegzistencije koja nas neodoljivo podsjeća na onu stilsku raznovrsnost s početka XVIII stoljeća.

5. Iako ima relativno dosta arhaičnog, čitanjem romana stiče se utisak da je djelo ipak napisano savremenim književnim jezikom, a stilizovani materijal podsjeća na prošaricu u proljetne dane.

¹U našu analizu stilizacije u "Petru Prvom" nismo uključivali jezik dokumenata iz prostoga razloga što smo smatrali da on ne spada u stilizovani jezik. Naime, stilizacionim postupkom Tolstoj je u savremeni jezički izraz ubacivao *arhaične* riječi i konstrukcije, dok je dokumentat podvrgavao transformaciji, ali tako da je u njega ubacivao *savremene* riječi i izraze (najviše zbog razumijevanja), prema tome, radi se o dva različita procesa — u prvom se arhaizira savremeni jezik, u drugom se pak osavremenjuje arhaičan jezik. Međutim, neosporno je da na širem sintaksičkom planu (prozna, strofa, glava, poglavlje) on može biti elemenat stilizacije, ali samo ako se posmatra kao cjelina, pošto i svojom osavremenjenom varijantom oponaša određenu jezičku realizaciju.

Inače, Tolstoj je veoma često citirao raznorazna dokumenta, počev od Petrovih ukaza pa do privatne korespondencije. Prema našim podacima, naći ćemo ih na sljedećim stranicama (13): 57—2, 63, 70, 71, 77, 78, 79, 81, 87, 93—94, 102, 113, 114, 116, 121—2, 141, 148—2, 151—2, 157—158—2, 160, 161, 172—173—2, 201, 202, 204—205—2, 229—230, 230—231, 232, 246, 248—2, 252, 253—3, 258, 259, 270, 270—271, 271, 272—274, 276, 277, 278, 279, 283—2, 285, 291—294, 311—312, 315, 316, 325, 328—329, 331, 335—2, 343, 353—354, 355—356, 363, 364, 387—388, 396, 399, 402, 405, 415, 416, 458, 470, 483, 488, 490, 504, 511, 514, 542—2, 578, 580—581, 601, 602, 603, 606, 611, 634, 637, 641, 649, 651, 652—653, 661. O korišćenju dokumenata postoji i određena literatura (8, 9, 18). Kod nas je časopis Književnost u 1978. godini pokrenuo anketu na temu "Dokument, dokumentarnost i umetničko delo" (v. npr. 4).

6. U cijelom stilizacionom postupku jasno se zapaža Tolstojevo nastojanje da ostvari jedan od osnovnih zadataka: da kazivanje bude razumljivo običnom čitaocu, da ono ne stvori nepremostivu jezičku barijeru. Zbog toga je pisac teško razumljive arhaizme pojašnjavao (čak i više puta) u samom tekstu ili fusnosti. Većina je ipak poznata (mnogi od njih provlače se još uvijek kroz sovjetsku književnost, a veoma su česti u ruskoj književnosti XIX vijeka).

7. Tolstojevo oponašanje zahvatilo je sve jezičke nivoe, pa se jasno raspoznaje leksička, morfološka i sintaksička stilizacija, a možda bi se moglo govoriti i o fonetsko-ortografskoj (naravno, u daleko manjem obimu). Leksičkom stilizacijom pisac pokazuje "ključanje" i šarenilo s početka 18. st., kada su se u jedno klupko smrsile tri struje (crkvenoslovenizmi, ruske riječi i posuđenice) i kada nije bilo jasnih i stabilnih jezičkih normi. Inače, ona je i najobimnija. U morfološkoj stilizaciji dati su najtipičniji stari oblici, dok u sintaksičkoj gotovo sve što je arhaično nalazi se u prostoj rečenici.

8. Stilizacioni postupak nije ograničen samo na upravni govor; on je prodirao i u "autorov" prostor, plavio ga, bojiio starinom. Tako je pisac uklonio jaz i paralelizam između svoga govora i govora junaka — oni se po tome ne razlikuju. Ali zato različitom upotrebom različitih arhaizama pisac je vršio tipizaciju i individualizaciju govora svojih junaka.

9. Primjenom stilizacionog postupka Tolstoj uspijeva neke riječi potpuno "iscijediti", uzimajući sva moguća značenja i nijanse. To je naročito došlo do izražaja u upotrebi semantičkih arhaizama.

10. Frekvencija samih arhaizama veoma je različita — neki su česti (recimo, "ceŭ"), drugi su rijetki, a treći opet pojedinačni.

11. Na naš prevod stilizacija se odrazila minimalno. Prevodilac je većinu ruskih zastarjelih riječi, izraza i konstrukcija osavremenio, čime je gotovo uništio jedno od osnovnih obilježja stila "Petra Prvog" i tako lišio čitaoca mogućnosti da dobije predstavu o stilizaciji i jeziku Petrova vremena. U prevodu stilizacioni postupak izbljedio je i pretočio se u savremeni izraz.

Zbog čega smo dobili ovakvu stilizaciju?

Korijeni stilizacije u "Petru Prvom" nalaze se u cjelokupnom Tolstojevom odnosu prema jezičkom izrazu u književnom djelu i prema jeziku uopšte. Kakav je taj odnos, najbolje se vidi iz njegovih mnogobrojnih romana, pripovijetki, drama. Ali ovdje nismo bespomoćni i primorani stvarati predstavu o Tolstojevom stavu samo na osnovu njegovih književnih radova kao što su, recimo, "Петр Первый", "Хождение по мукам", "Аэлита", "Гиперболоид инженера Гарина", "Гадюка", "Русский характер", "Хромой Барин" ... U obimnoj publicističkoj baštini Alekseja Tolstoja naći ćemo niz interesantnih zapažanja o jeziku, koja nam neposredno kazuju šta je mislio o ovome fenomenu. Naime, u vremenu od 1910. do 1941. Tolstoj je često o jeziku pisao i govorio (od 1941. pa sve do smrti njegovo pero bilo je zauzeto odbranom zemlje, rasplamsavanjem patriotizma i vjere u konačnu pobjedu, koju nije dočekao). I ako sve to skupimo na jedno mjesto, dobićemo veoma interesantan, trezven i suptilan pogled na jezik. Pošto je stilizacioni postupak u "Petru Prvom" skopčan baš sa tim stuštinskim stavovima o jeziku, ovdje ih nikako ne možemo mimoći, barem u kratkom osvrtu.

Čini nam se da je najopštiji piščev stav sadržan u sljedećoj misli: "Jezik — to je trag gigantskog proizvodnog rada ljudskog društva. To su nataloženi kristali bezbrojnih radnih kretanja, gestova i duhovne energije koju su izazvali. Sve složene

ne kretanje nastale u dubinama našeg bića dobijaju oformljenje u jezičkom izrazu. Jezik je oruđe mišljenja“ (14, 357). Dakle, osnov jezika nalazi se u dubokim korijenima samog života, samih ljudi. A gdje je početak, gdje je iskon ovog fenomena? ”U početku bješe riječ. To je tačno, nije misao, nije osjećanje, nego riječ — u početku stvaralaštva. Ali je još prije riječi — gest. Gest kao kretanje tijela, gest kao kretanje duše. Riječ je iskra koja se javlja na kraju gesta. Gest i govor gotovo da su nerazdvojni“ (14, 568). Evo, ovdje se rađa suština cijelog Tolstojevog odnosa prema jeziku, odnosa koji je toliko izgrađen da bismo ga mogli nazvati teorijom, a nju bez imalo dvoumljenja *teorijom gesta*. Ali pustimo pisca da do kraja iskaze svoju početnu misao. ”Čovjek-životinja još prije nego što je naučio govoriti odgovarao je gestovima na djelovanje sredine koja ga je okruživala. Gest je praćen glasom. Iz glasova su se obrazovali spojevi suglasnika (jer su samoglasnici naredni rezultat). Gest je podupiran primitivnim govorom, zatim ga je govor izražavao, zatim ga je počeo zamjenjivati. Nastale su riječi-glagoli, riječi-imenice, riječi-epiteti. Društveni život, koji se usložnjavao, doveo je do pojave riječi-pojmova“ (14, 359). ”Prvobitna ljudska zajednica razgovarala je gestikulacijama, izražavajući njima pojmove, glagole prvenstveno (trčimo, penjemo se, plivamo, ubićemo). Imenica je bila dalje obogaćenje glagolskoga govora“ (14, 345). U daljoj razradi svoga stava Tolstoj će ostati pri konstataciji da je glagol osnova jezika, što i nije neobično, jer se radnja, kretanje, gest u jeziku najbolje i najviše izražavaju glagolom. Inače, Tolstoj je često volio reći kako čovjek neprekidno gestikulira², što je, u stvari, njegova reakcija na dodire sredine; u svijetu koji ga okružuje čovjek je ”od psihe pa sve do vrhova nokata“ u neprestanoj vibraciji. Te vibracije izazivaju gestove (koji mogu biti u rasponu od nesvjesnih refleksa pa do apstraktne ideje), a ovi opet riječi — i tako nastaje jezik. Zbog toga je za Tolstoja gest ”ključ za razumijevanje, za preseljenje u čovjeka“, ”ključ za ljudsku psihu“ (14, 365). Ljudski je govor završetak složenog fizičkog i duhovnog procesa, koji se u mozgu i tijelu kreće u obliku neprekidne bujice emocija, osjećanja, ideja i fizičkih radnji. A u tom ogromnom kosmosu ispoljenih i neispoljenih, vidljivih i nevidljivih, svjesnih i nesvjesnih gestova Tolstoj razlikuje dvije vrste pokreta: jedne naziva *uslovnim*, druge *bezuslovnim*. ”Iza svake riječi bio je predmet koji se njome izražavao, a kada se takva riječ izgovarala, u slušaocu su se pojavljivale predstave o predmetu i gest kao reakcija na predmet. Takav neposredan gest povezan sa odnosom prema realnome predmetu može se nazvati *bezuslovnim gestom* (”Bacio mu je šaku pepela u oči” — slušalac koji ovo zamišlja nehotice će zažmiriti)“ — 14, 359—360. Pokušaćemo ovu misao grafički ilustrirati:



Dakle, pod bezuslovnim gestom Tolstoj podrazumijeva onaj koji nastaje kao reakcija na *realan* predmet. Ako pak gest dolazi od *apstraktne ideje*, javlja se uslovni gest: ”Apstraktne pojmove, ideje takođe prati riječ, prati gest, možda neuhvatljivi-

² ”Čovjek neprestano gestikulira. Ne uzimajte ovo u grubom smislu riječi. Ponekad je gest samo neostvarena i suzdržana želja ga gestom“ (14, 414).

ji, suptilniji, možda različit kod svih. Ideje, na ovaj ili onaj način, uvijek su povezane sa slikom koja se vidi ... Istina, pokreti apstraktnih ideja individualniji su, uslovniji. Mogli bismo ih nazvati *uslovnim gestovima*“ (14, 360). Evo kako to izgleda na našem crtežu:



Prema tome, Tolstojeva je centralna postavka: *gest je osnova jezika*.³

Od ove svoje glavne ideje Tolstoj zatim prelazi na jezik književnog djela. Ali ni tu ne napušta osnovni stožer. On ističe da pisac treba vidjeti i osjećati ono o čemu se govori, bilo da je to predmet, ideja, pojam, osjećaj. I sam stil književnog djela nije ništa drugo nego "sklad između ritmike fraze i njenog unutarnjeg gesta. Raditi na stilu znači, prvo, svjesno osjećati taj sklad, zatim utaćnjavati atribute i glagole, zatim nepoštedno izbacivati sve ono što je suvišno: nijedan zvuk za 'ljepotu'. Jedan prijev bolji je negoli dva, ako se može izbaciti prilog i veznik — izbacujte. Odbacujte sve dubre, skidajte svu potamljelost sa kristalnog jezgra. Ne bojte se da je fraza hladna — ona sija" (14, 360). To je, u stvari, Tolstojev recept kako stvoriti "dijamantski jezik" (čini nam se da je Aleksej Nikolajevič Tostoj sa zadovoljstvom upotrebljavao ovaj izraz za savršenstvo pisane i govorne riječi). Ostaje samo problem kako se približiti tom dijamantskom jeziku, kako ga naći. Ali i za to Tolstoj ima svoje rješenje: "Zakon tog jezika ne postoji i ne može se stvoriti. Ali takav jezik postoji ... To je folklor našega naroda, to je jezik onih koji su obdareni vidom, koji vide i punokrvno osjećaju" (14, 413). Rješenje je, logično, u duhu osnovne postavke: "narodni jezik, dijamantski jezik uvijek priča o gestu punokrvnog kretanja. Umjetnost ne trpi približnost, nejasnoću, nedorečenost" (14, 414).

Ovo je, uz gest, drugi važan elemenat Tolstojevog stava prema jeziku. Narodni jezik treba da bude u osnovi jezika književnoga djela, jer se u tome "genijalnom nasljeđu, 'seljačke snage'" (11, 371) nalazi istinska i neiskvarena ljepota, u njemu "žive i uvijek djeluju zakoni nastanka jezika" (11, 372). I stoga je potrebno narodni jezik proučavati.⁴ Govoreći o tome, Tolstoj ističe da gradski čovjek, a posebno kabinetski čovjek, često gubi vezu između ideja i stvari, pa jezik postaje samo izraz arstraktnih misli. "Za matematičara je to dobro. Za pisca to je loše — pisac

³ I čim se u jeziku ne vidi gest, čim se on počinje gubiti, jezik gubi i svoju ljepotu. O tome A. N. Tolstoj kaže: "Jezik gotovih izraza, klišeja, kojim se koriste nestvaralački pisci, time je loš što je u njemu izgubljeno osjećanje kretanja, gesta, slike. Fraze takvog jezika klize po uobrazilji, ne dotičući veoma složene klavijature našega mozga. 'Bujna raž' — to je slika. 'Bujan rast naših fabrika' — to je vizuelna metafora: fabrike stvarno rastu, dižući se dimnjacima, zgradama, vrhovima. 'Bujan rast naše kinematografije' — ovdje je potpuni gubitak vizuelne slike, besmislica — fraza postaje banalna, 'novinarska'" (14, 360).

⁴ "Potrebno je učiti metod struktuiranja narodnoga govora, učiniti vidjeti čovjeka iznutra, tj. ne konfrontirajući sebe njemu, ne učiti napamet jezik, ne zapisivati u bilježnicu narodne izraze, već sam početi skladno gestikulirati u društvenoj sredini. Tada će četvorotomni rječnik Boduena de Kurtenea oživjeti i riječi će ponovo dobiti vezu sa stvarima, sa njihovim kretanjem i gestom" (14, 346). "Ne može se proučavati narodni jezik uzimajući leteće izraze, otrgnute od njihovog pokreta, isto kao što se više ne može zapisivati pjesma bez muzike. Treba prići korjenskim izvorima jezika, početku svih početaka — radu, radnim procesima, i samo tamo naći davno izgubljeni ključ — gest — i otključati njime riječ.

mora vidjeti prije svega i, vidjevši, mora pričati ono što vidi — mora vidjeti sadašnji svijet stvari, kao učesnik životne bujice" (14, 346). Tolstoj navodi primjer Puškina i L. Tolstoja, pa kaže da nije nimalo slučajno što je prvi učio jezik od žena koje su pravile prostore i od dadilje Arine Rodionovne, a Lav Tolstoj skladnost govora — od seljaka, jer čovjek iz naroda, običan seljak, čovjek koji još nije ušao u komplikovani svijet apstraktnih pojmova i kod koga su ideje neodvojive od alata za rad, i ne prerastaju u jednostavan svijet stvari koje ga okružuju — takav čovjek misli slikama, misli predmetima, njihovim kretanjima, on vidi ono o čemu govori, njegov je govor zato slikovit.

I zbog svega toga, smatra Aleksej Tolstoj, pisac koji je odvojen od naroda i njegovog jezika (a to se često dešava piscima koji žive u gradovima i koji su daleki od realnog života) nikada neće shvatiti i osjetiti "stvaralački jezik radnoga gesta" (14, 364).

Treći bitan element u Tolstojevim razmišljanjima o jeziku u vezi je sa prethodnim: jezik književnog djela mora biti razumljiv i pristupačan širokim narodnim masama. A da bi bio takav, treba ga pojednostaviti.

A. N. Tolstoj je u svojim djelima, u svojim javnim nastupima i životu uopšte jeziku poklanjao izuzetnu pažnju, njime se oduševljavao (posebno maternjim), obožavao pisce koji su u praksi brusili i izbrusili "dijamantski jezik", imao je i svoje uzore⁸, ali bilo je i onih koji mu se nisu baš mnogo sviđali⁹.

Nedovoljno je vidjeti sa strane proces rada da bi se on umjetnički opisao — treba ga shvatiti. Kada shvatiti osnovu — postać razumljivim sve nadgradnje, cijela veoma složena mreža ljudske psihe. Ne može se do kraja duboko osjetiti starinska uspavanka ako se ne zna, ako se nije vidjela seljačka kuća, seljanka što sjedi kraj luća, vrteći vreteno i nogom ljuljajući kolijevku. Vijavica iznad smetenog krova, gamad ujeda čedo. Lijeva ruka prede vunu, desna ruka vrti vreteno i svjetlost je života samo u plamenu luća, koji u ugarcima pada u koritance" (14, 364).

⁵ "Najpreči zadatak u razvitku književnog jezika sastoji se u njegovom približavanju zbog razumljivanja širokim narodnim masama" (14, 289).

⁶ "Ruski jezik! Hiljadama godina stvarao je narod to suptilno, raskošno, neiscrpno bogato, razumno, poetsko i radno oruđe svoga društvenog života, svoje misli, svojih osjećanja, svojih nada, svoja gnjeva, svoje velike budućnosti" (15, 330). "Divnim vezom pleo je (narod — ured.) nevidljivu mrežu ruskoga jezika: koloritnog kao duga poslije proljećnog pljusk, oštrog kao strijela, intimnog kao pjesma nad kolijevkom, milozvučnog i bogatog. On je dao svim stvarima imena i opjevao svoj rad" (15, 372).

⁷ Ispred svih je Puškin — "on nam je dao ključ za ovu (jezik — B. T.) riznicu" (15, 330). "Ruski jezik — to je prije svega Puškin . . ." (15, 382). Izuzetno je cijenio i Čehova: "Proučavam Čehova. U čemu je bila tajna njegovih živih riječi? Za svakom je frazom živ čovjek, ne samo to — tip, ne samo to — epoha . . . Mene je uvijek duboko uzbuđivala posljednja fraza doktora Astrova: 'A, vjerovatno, u toj samoj Africi sada je silna žega — strašna stvar . . .'" (14, 358). Divio se i geniju Lava Tolstoja: "On postiže takvu visinu svojim jezikom da oči bole, toliko jasno vidite . . . On do halucinacije vidi kretanje, gestove i nalazi odgovarajuće izraze" (14, 502). "Za mene je Lav Tolstoj — jedan od četiri glavnih i omiljenih: Puškin, Gogolj, Dostojevski, L. Tolstoj . . . On je razrušio tečnu, lijepu frazu, čija je namjena bila milovanje sluha, uveo je u frazu individualni epitet; istakao je na glavno mjesto imenice i vratio riječi plastičnu snagu. Nisu ga uzalud prekoravali za 'težak jezik'. On je učinio jezik oruđem slikanja" (15, 380). Dostojevskog je cijenio zbog toga što je njegov jezik veoma jednostavan, što je sav, u dijalogu i što jeziku prilazi kroz gest: "Vi vidite ljude, vi čak vidite njihovu boju lica, zato što se kroz svaku frazu ispoljava gest. Dostojevski je vidio ljude kada je o njima pisao" (14, 502).

⁸ Po sopstvenom priznanju, to su bili Gogolj i Turgenjev (14, 566).

⁹ Takav je bio Fet, posebno sa svojom čuvenom pjesmom bez glagola "Шепот, робкое дыханье", za koju je otvoreno govorio da mu se ne sviđa baš zbog toga što je bila u suprotnosti sa njegovim osnovnim stavom o jeziku: "Ja te stihove ne volim. Oni su sentimentalni. To su dekadentski stihovi. Glagoli su ispušteni. Njih valja u svojoj uobrazilji rekonstruisati. Naša uobrazilja daje banalne glagole. Kad bi on uzeo bilo koji glagol, glagol koji je neobično suptilan, koji prenosi šušanj lišća, koji je iz ju-na uoči bure, kada bi on upotrijebio glagol, onda bi zamirisala prava oluja" (14, 501).

Na osnovu svega mogli bismo reći da u Tolstojevom mišljenju u jeziku postoje tri glavna stava: 1. *gest je osnovu jezika* (jezik je izraz gesta, njime je uslovljen i obilježen), 2. *narodni govor predstavlja temelj jezika književnog djela* i 3. *jezik književnih djela mora biti razumljiv i pristupačan za široke narodne mase*. Prvi je centralni, drugi i treći se odnose na jezik u beletristici.

Ovdje smo, eto, došli do pitanja kako su se i koliko ovi Tolstojevi pogledi na jezik odrazili u stilizacionom postupku.

Na prvi pogled izgleda da se teorija gesta nije neposredno manifestovala u stilizaciji, posebno ako se pođe od činjenice da Tolstoj uzima glagol kao osnovu jezika (u oponašanju jezika Petrova vremena daleko su više upotrebljavane imenice). Ipak ovaj suštinski Tolstojev stav i te kako je uticao na to da stilizacija bude ovakvom.

Na djelovanje sredine, okoline čovjek se različito ponaša, različito reaguje, a to se manifestuje u fizičkim i psihičkim pokretima. Ako pođemo od toga da kod ljudi postoje različiti gestovi i ako prihvatimo postavku o jeziku kao neposrednom izrazu gesta, onda zaključujemo da i izražavanje reakcije ljudi na spoljašnje dodire putem jezika mora biti takođe različito, što je neosporna i poznata činjenica. Želi li se u književnom djelu opisati ta čovjekova reakcija, pred piscem stoje dvije mogućnosti: 1. dati opis sa svoje sopstvene tačke gledišta i svojim riječima, 2. pustiti samog junaka djela da on objasni svoju reakciju. Od toga koji će put izabrati zavisi i sama jezička obrada. U prvom slučaju radi se o tzv. centralnoj perspektivi (kada se sve posmatra i sve opisuje sa autorove pozicije). U drugom, pak, junak djela u "autorovom" prostoru daje svoje viđenje svoje reakcije. Šta radi Tolstoj? U "Petru Prvom" on odustaje od prve mogućnosti, jer se u tom slučaju o ponašanju junaka ne govori njegovim jezikom, jezikom njegovih gestova, već jezikom svoga, piševog gesta, jezikom svoga "ja". A Tolstoj je smatrao da junaci njegovih djela moraju govoriti *jezikom svojih pokreta*, jezikom kojim govore u stvarnosti, bez vještačke unifikacije u normirani standardnojezički izraz. Taj stav on naziva "objektivizacijom gesta": "Ali ja hoću da jezik gesta ne bude jezik pripovjedača, već onoga koji se opisuje. Primjer: 'šepa, zalazak sunca, blatnjav put. Idu — srećan, nesrećan, pijan. Tri viđenja, znači — tri opisa, sasvim različita po rječniku, po ritmici, po obimu. Eto zadatka: objektivizirati gest. Neka predmeti govore sami za sebe. Da vi, čitaoc, ne gledate mojim očima na put i na tri čovjeka, već da idete po njemu i sa pijanim, i sa srećnim, i sa nesrećnim. Ovo se može uraditi samo na primordijalnom jeziku, ali ne na jeziku koji je već proveden kroz autorov jezik, ne na jeziku koji se dvjesto godina podvrgavao tim manipulacijama" (14, 569). Zato pisac pušta svoje junake da oni sami govore o sebi jezikom svojih pokreta. "Moj je zadatak — stvoriti svijet i pustiti u nj čitaoca, a tamo već on sam neće općiti sa junacima mojim riječima, nego onim koje nisu napisane, koje se nisu čule, koje će sam shvatiti iz jezika pokreta" (14, 570).

Dakle, teoriju gesta Tolstoj primjenjuje u "Petru Prvom" na taj način što Romodanovskom, Aleksaški, Sofiji, Vasiliju Golcinu, Petru, Vorobjihu i svim ostalim licima daje mogućnost da govore jezikom svojih vanjskih i unutarnjih gestova i da se tako njihovi glasovi infiltriraju u pišev glas, koji u tom slučaju postaje samo njihov nosilac. Na taj način istorijska stilizacija, kao izvanredno sredstvo tipizacije i individualizacije, prodire i u autorov jezik, ona iz dijaloga ulazi u pišev monolog i tu mi nastavljamo da pratimo kretanja prozelita Nektarija, mangu-

pa Menjšikova, Sanjke vragolanke, tuđinca Leforta . . . na njihovom jeziku, u govoru njihovih gestova. Tako je stilizacija govorne aktivnosti realizatora u "Petru Prvom" rezultat neposredne primjene teorije gesta.

I ona postavka o narodnom govoru ulazi jednim dijelom u stilizaciju. Prije svega, osnova na kojoj se gradi stilizacioni postupak jeste narodni jezik. Zatim, danas se jedino u narodnom jeziku nalaze živi i autentični primjeri starog načina govora, a već smo istakli da narodni jezik pisac uzima kao posredni izvor za arhaizaciju. Osim toga, od prve strane, pa i od prve rečenice ("Санька соскочила с печки, задом ударила в забухшую дверь") u stilizacionom se postupku osjeća piščeva želja da se kazivanje ne pretvori u mrtvo more, da jezik romana ne postane vitrina sa skupocjenom kolekcijom arhaizama, što je onemogućeno baš uvođenjem veoma bogatog narodnog jezičkog blaga, koji u romanu djeluje kao faktor stabilnosti i garant da se stilizacija neće pretvoriti u svoju suprotnost. Dodajmo da nam je u analizi ponekad teško bilo razlučiti šta spada u arhaičnu leksiku, a šta u narodnu.

Treći Tolstojev stav (da jezik bude razumljiv) najneposrednije se odnosi na stilizacioni postupak. O tome smo već na nekoliko mjesta govorili.

Pored ove tri elementarne tačke u piščevom mišljenju o jeziku postoje još neke koje su imale uticaja na karakter oponašanja jezika 18. stoljeća u "Petru Prvom". Recimo, oprez u arhaiziranju jezika dolazi od toga što je Tolstoj stalno imao na umu da "između umjetnosti i neumjetnosti postoji tanka, ali bitna granica" (14, 346). Ili stav da je autorova mašta bitan elemenat stvaralačkog čina.¹⁰

Na kraju ovoga kratkog pregleda Tolstojevog pogleda na jezik i njegovog odraza u stilizaciji treba istaći da je pisac veoma dobro poznao jezik Petrove epohe¹¹, o čemu je i sam na više mjesta pisao.

Ovdje treba reći da Tolstoj nije prvi, a, vjerovatno, neće biti ni posljednji, koji se latio teška posla da obradi i umjetnički prikaže jednu od najburnijih epoha u istoriji ruskoga naroda.¹² Isto tako, ni mi nismo prvi (a pogotovo posljednji) koji

¹⁰ "U svakom umjetničkom djelu, među njima — u istorijskom romanu, u istorijskoj pripovijeci — mi cijenimo prije svega fantaziju autora koji rekonstruiše po komadićima dokumenata, što su došli do nas, živu sliku epohe i tu epohu osmišljava.

U tome je suštinska razlika koja dijeli umjetnika od istraživača i istoričara. Naučniku je potreban lanac kontinuiranih činjenica da bi se kazala istina.

Umjetnik uzima na sebe smjelost, ili drskost — na osnovu čak beznačajnih ostataka — da svojom fantazijom, svojom intuicijom smjelo i uvjerljivo ispriča o eposi. Ponekad može pogriješiti, pa šta: rizik je sveta stvar. Neće pogriješiti onaj koji ništa ne radi, mada to i jeste njegova osnovna greška" (14, 593).

¹¹ Do toga znanja došao je mukotrpnim i dugotrajnim proučavanjem arhivskog materijala i literature o jeziku Petrova vremena. Pored ostalih to su, recimo: "Дневник, вышедший во время пребывания в России с 1661 до 1699 г." Патрика Гордона, "Записки с 1682 по 1709 г." И. Желябунского, "Краткое описание славных и достопамятных дел Петра Великого" П. Крекшина, "Дневник путешествия в Московию в 1698 и 1699 гг." Јохана Корба, "Рассказы о Петре Великом" А. Нартова, "Рассказы о пребывании Петра Великого в Нидерландах" Јакова Номена, "Книга о скудости и богатстве" И. Посошкова, "Житие" протопопа Авакума, "Письма и бумаги Петра Великого" (t. I—VII, izd. 1879—1928), "Розысковые дела о Федоре Шакловитом и его сообщниках", "История царствования Петра Великого" N. Ustjarova, "История России с древнейших времен" С. Соловьева, "Деяния Петра Великого". И. Голикова, "Домашний быт русских царей в XVI—XVII столетиях" И. Забелина (5), "Русский раскол старообрядчества" А. Щапова, "Раскольничьи дела XVIII столетия" Г. Јесипова. Он је проучио и знатан ikonografski materijal sa portretima, gravurama, kartama, planovima, te obiman folklorni materijal. O svemu ovome opširno piše Alpatov (1).

smo otvorili roman "Petar Prvi" i razmotrili jedan od njegovih aspekata. Ovo Tolstojevo nezavršeno djelo, još od vremena kada je u časopisu "Новый мир" u nastavcima počeo izlaziti, privlačio je najrazličitije stručnjake, ali svakako najviše lingviste i književne kritičare. Tako mi danas raspoložemo sa dosta obimnom literaturom, kako o tome romanu, tako i o samom piscu i njegovom stvaralaštvu.

Ali, i pored bogate literature, mi ne možemo reći da je u "Petru Prvom" sve objašnjeno i da treba staviti tačku. Naša je analiza, čini se, pokazala da ima još mnogo štošta da se prouči i razjasni. Sama stilizacija i kao teoretski problem i kao elemanat stila Tostojevog djela nije sasvim osvijetljena (treba reći da veoma mali broj autora koji su se bavili arhaičnim jezikom uopšte i spominje riječ "stilizacija", a samo je jedan rad — Lapinov — u potpunosti posvećen ovom umjetničkom postupku (i to veoma skromno). Do sada, recimo i to, nigdje nije postavljeno pi-

Ipak, u gornjem spisku nedostaje jedno djelo koje je imalo presudan i odlučujući značaj ne samo za pisanje "Petra Prvog" već i za cjelokupno Tolstojevo stvaralaštvo. To je knjiga historičara N. Novombergskog "Слово и дело государевы" (10), u kojoj su sakupljeni istražni materijali Preobraženske uprave i Petrove Tajne kancelarije. Po sopstvenom priznanju, Tolstoj je 1917. godine doživio krizu, jer mu se tada činilo da, uprkos poznavanju ogromne količine riječi, on ne zna ruski jezik. Iz toga čorsokaka izvuklo ga je proučavanje sudskih dokumenata iz XVII vijeka. O tome Tolstoj kaže: "Krajem šesnaeste godine pokojni historičar V. V. Kalaš, saznajući za moje planove da pišem o Petru I, snadbio me je knjigom: to su bile zabilješke sa mučenja iz XVII vijeka, takozvana 'Слова и дела', koje je sakupio profesor Novombergski . . . I odjednom je moj trošan čamac isplovio iz neprobojne tame na mirnu površinu koja je sijala . . . Ja sam vidio, osjetio — opazio: ruski jezik.

Dijaci i pisari Moskovske Rusije vješto su zapisivali iskaze, njihov je zadatak bio da sažeto i tačno, čuvajući sve specifičnosti govora onoga koji se muči, prenesu njihovu priču. Zadatak je na svoj način književni. I ovdje sam vidio u svoj čistoti ruski jezik, neiskvaren ni mrtvom crkvenoslovenskom formom, ni nastojanjima da se pretvori u prevodni (s poljskog, s njemačkog, s francuskog) lažno-književni govor. To je bio jezik na kome su Rusi govorili već oko hiljadu godina, ali niko nikada nije pisao (izuzev genijalnog 'Слова о полку Игореве') . . . U sudskim (sa mučenja) aktima . . . nisu se gnušali 'podlog' govora, tamo je pričala, stenjala, lagala, derala se od bola i straha narodna Rusija. Jezik čist, jednostavan, precizan, slikovit, elastičan, kao da je namjerno stvoren za veliku umjetnost" (14, 567). Taj jezik Tolstoja nije privukao samo time što je u njemu našao umjetnički obrađen (u cilju sudske tačnosti i sažetosti) ruski jezik, nego i zbog toga što je "gest u samoj njegovoj arhitekturi" (14, 553). Na tome jeziku, tvrdio je Tolstoj, može se proučavati ruski jezik, jer je to spomenik pravog narodnog jezika, književno obrađenog (14, 499), u tim je bilješkama dijamantski jezik i ključ za transformaciju narodnoga jezika u književni (14, 291).

¹² D. D. Blagoj u pravu je kada kaže da je tema Petra Prvog i njegovog vremena jedna od najiskonskijih tema u ruskoj književnosti (2, 25). Umjetničko slikanje vladavine Petra I prvo se pojavilo u djelima književnih autora njegova vremena (recimo, pjesme i propovijedi Feofana Prokopoviča, kao "Слово на погребение всепресветлейшего Петра Великого"), a zatim je protutnjalo kroz cio XVIII vijek: u poemama Кантемира и Ломоносова (radio je na поеми "Петр Великий", ali je uspio napisati samo dvije pjesme), djelima Radiščeva ("Письмо к другу, жительствующему в Тобольске, по долгу звания своего") i drugih. Iz XIX vijeka treba spomenuti, prije svega, Puškina ("Арап Петра Великого", "Пир Петра Первого"). Lav Tolstoj započeo je veliki roman o Petru Prvom, ali nije uspio maći od početka. Na prelazu iz XIX u XX vijek ova je tema zainteresovala simbole, pa nam je Merešovski ostavio "Петра Великого и Алексея" (naš prevod "Петар Велики и Алексей" — 6), Andrej Beli "Петербург", a Blok poemu "Возмездие". Sam se Aleksej Tolstoj prije nego je počeo pisati roman "Петар Први" okušao na ovoj temi, te je tako nastala priča "День Петра" (1917. godine) i "Наваждение" (kao neposredan uticaj knjige Novombergskog, 1917), kao i drama "На дыбе" (1929). Godine 1935. zajedno sa Vl. Petrovom napisao je scenario po kome je (u koprodukciji sa Francuzima) snimljen film "Петр Первый" (17). Sam roman objavljivan je u periodu od 1929. pa sve do 1945.

I na našem terenu od davnina je ova tema bila privlačna. Od onog što je do nas došlo najreprezentativniji je, svakako, Orfelinov roman. Poznato nam je i to da su u XVIII stoljeću nastale dvije pjesme o Petru Prvom — jednu je napisao nepoznati autor, a drugu, 1710. godine, hrvatski pjesnik Pavle Riter-Vitezović. Nešto više o tome. v. kod M. Mulića (7).

tanje da li su istorizmi sastavni dio stilizacije, a nama se čini da je ono neophodno. Zatim, krajnje je vrijeme da se i jugoslovenski stručnjaci pozabave fenomenom stilizacije, jer naša djela, posebno istorijska, to zaslužuju i traže. Sigurno nimalo nije u redu što ostavljamo stranim autorima da pišu o stilizaciji u djelima naših pisaca (kao Gudkov o stilizaciji u "Seobama"), a nas to ne interesuje. Činjenica da mi nemamo nijedan teoretski rad posvećen isključivo stilizaciji ukazuje na to odakle treba početi.

Kao što se vidi, naša analiza istorijske stilizacije u "Petru Prvom" čisto je lingvistička. Ograničeni prostorom i vremenom, nismo bili u mogućnosti u ovom radu razmotriti sve njene aspekte, pa smo se ograničili na onaj koji nam se činio osnovnim, a sve ostale (pitanje kompozicione stilizacije, prije svega, zatim stilizacije pojedinih stilova, stilizacije govorne aktivnosti realizatora, Tolstojeve stilizacije u odnosu na stilizaciju drugih autora, stilizacije prema književnom pravcu i dr.) ostavili smo za neku drugu priliku.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Алаптов А. Примечания: "Петр Первый". — У: Алексей Толстой. Собрание сочинений в восьми томах, том 8, издательство "Правда", Москва, 1972, стр. 447—458.
2. Благой Д. Д. Из наблюдений над романом Алексея Толстого "Петр Первый". — Ученые записки МГУ, вып. 110: "Труды Кафедры русской литературы" (книга I). Москва, 1946, стр. 25—40.
3. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. — Издание третье. "Просвещение", Москва, 1965.
4. Документ, документарност и уметничко дело (анкета часописа Књижевност). — Књижевност, 9, 1978, стр. 1529—1544.
5. Забелин Иван. Домашний быт русских царей в XVI и XVII ст. — Четвертое издание с дополнениями, Москва, 1918.
6. Мережковски Д. Петар Велики и Алексеј. Роман из руске повијести. — Превео Јосип Пасарић. Матица хрватска, Загреб, 1912.
7. Мулич М. Два рукописных стихотворных произведения Петру I. — У: "Проблемы литературного развития в России первой трети XVIII века" (сборник 9). "Наука" — Ленинградское отделение, Ленинград, 1974, стр. 299—304.
8. Нестеров М. Н. Документальность и современность в языке исторического романа (на материале романа Ю. Тынянова "Пушкин"). — Научные труды Курского ГПИ, т. 24 (117): "Проблемы историзма в художественной литературе". Курск, 1973, стр. 60—71.

9. Нестеров М. Н. К вопросу о роли документа при отборе особенностей прошлого в историческом романе. — Ученые записки Курского ГПИ, т. 92: "Научно-практические очерки по русскому языку" — вып. 4—5. Курск, 1971, стр. 117—128.

10. Новомбергский Н. Слово и Дело Государевы: Процессы до издания Уложения Алексея Михайловича 1649 года. — Том I. Москва, 1911.

11. Русские писатели о языке. — Под общей редакцией А. М. Докусова. Издание второе. Госучпедгиз — Ленинградское отделение, Ленинград, 1955.

12. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое). — "Высшая школа", Москва, 1973.

13. Толстой Алексей. Петр Первый (роман). — Издательство "Художественная литература" — Ленинградское отделение, Ленинград, 1971, стр. 678.

14. Толстой Алексей. Полное собрание сочинений — том 13: статьи 1910—1941 гг. — Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1949.

15. Толстой Алексей. Полное собрание сочинений — том 15: неопубликованные материалы 1902—1940 гг. — Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1953.

16. Толстой А. Н. Петар Први. — Роман у три дијела. Превео Стјепан Крањчевић. "Ново покољење", Загреб, 1950.

17. Толстой Ал., Петров Вл. Петр I (киносценарий). — Кинофотоиздат, 1935.

18. Ђорац Миломир. Документарност у дјелима Михаила Лалића. — Слобода (Иванград), 31. марта 1967.

СТИЛИЗАЦИИ В РОМАНЕ А. Н. ТОЛСТОГО "ПЕТР ПЕРВЫЙ"

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе говорится о стилизационном приеме в романе А. Н. Толстого "Петр Первый".

Автор подчеркивает, что наиболее объемную часть исторической стилизации составляет лексика. По отношению к морфологической и синтаксической, *лексическая* стилизация намного чаще встречается. В анализе даны основные элементы лексической стилизации, как: основа стилизации, доступность архаизмов к пониманию, творческая трансформация, правдивость материала, отношение между речью писателя и речью его персонажей, целостность воспроизведения, употребление семантических архаизмов, количество устаревших лексем и т. д.

В стилистическом приеме писатель охватил и морфологическую структуру. Таким образом возникла *морфологическая* стилизация. У нее более скромные размеры, потому что стилистические возможности морфологии весьма ограничены. На морфологическом уровне воспроизводятся самые типичные элементы языка XVIII века.

Автор рассматривает и *синтаксическую* стилизацию и говорит об употреблении особо выделяющихся синтаксических конструкций, легкой архаизации синтаксиса, сосуществовании старого и нового, доступности к пониманию, частотности и т. д.

Одна из частей работы посвящена анализу *перевода* этого романа. Главная констатация состоит в том, что переводчик почти все архаичные слова, выражения и конструкции переводил нашими современными эквивалентами.

В конце работы даны основные *выводы* обо всем стилистическом приеме Алексея Н. Толстого.